

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧНА СИСТЕМА УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

У статті характеризується лексико-семантична система української мови та відношення, на яких вона ґрунтується.

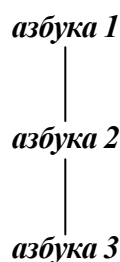
Ключові слова: лексико-семантична система, полісемія, парадигматичні, синтагматичні, епідегматичні відношення.

Сукупність слів мови утворює її лексико-семантичну систему. Поняття системності лексики ґрунтується на двох ознаках: 1) лексична система як сукупність словникових одиниць (слів, зворотів, які є засобами називання); 2) лексична система як форма організації цих одиниць та засоби їх взаємозв'язку [5, 11].

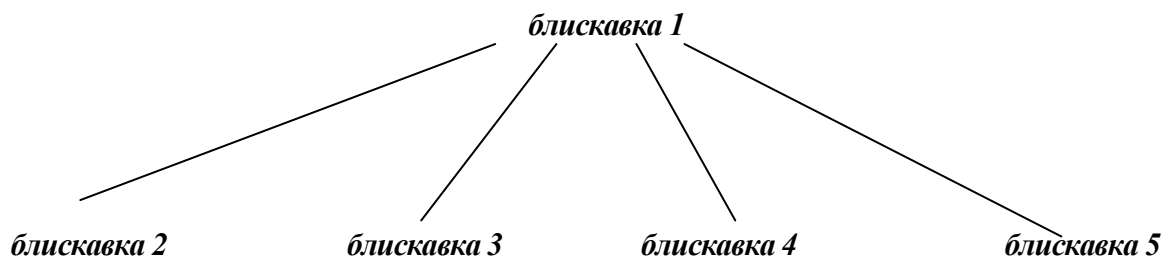
У лексико-семантичній системі існують такі відношення: 1) внутрішньослівні (характерні для багатозначних слів), 2) парадигматичні, 3) синтагматичні, 4) асоціативно-дериваційні [6, 305 – 306].

Внутрішньослівні відношення характерні для багатозначних слів. Значення полісемного слова утворюють певну структуру, елементи якої по-різному залежать один від одного і по-різному пов'язані між собою. За похідністю значень, напр., розрізняють такі структурні типи полісемії: *ланцюжкова, радіальна, ланцюжково-радіальна*.

1) *ланцюжкова*, коли кожне наступне значення виникає на основі найближчого попереднього, наприклад, *азбука*: 1) «Сукупність літер якого-небудь письма, розміщених у встановленому порядку; алфавіт, абетка», 2) «Книжка для початкового навчання грамоти; буквар», 3) «перен. Основні, найпростіші положення, основи чого-небудь» [1, 15]:

2) *радіальна*, коли всі похідні значення виникають на основі одного вихідного: *блискавка*: 1) «Видимий шлях іскрового розряду атмосферної електрики в повітрі, що буває під час грози (зображується у вигляді зигзагоподібної стріли між хмарами або хмарою та поверхнею землі)», 2) «Фотоспалах», 3) «перен. Телеграма, що передається негайно», 4) «Довга механічна застібка на одязі, портфелі, сумці і т.ін», 5) «Графічне позначення небезпеки ураження електричним струмом» [1, 87]:

Ґрунтуючись на значеннєвій інтерпретації «зигзагоподібна стріла», виникають похідні значення 2, 3, 4 і 5.

У лексемі з трьома і більшою кількістю лексико-семантичних варіантів в межах радіальної полісемії можна виділити 2 типи: 1) залежність з однорідною мотивацією, наприклад, у лексемі *сосонка* [4, IX, 470] прямим номінативним виступає ЛСВ *сосонка 1* «хвойне дерево», від якого на основі спільної безпосередньої подібності (однорідної мотивації) за формою до гілок хвойного

периферії поля. Як правило, лексико-семантичні поля мають чітку, строгу системну організацію. Напр., у ЛСП *переміщення* елементи розрізняються за трьома ознаками: 1) спосіб руху (*йти, їхати, плисти, летіти* тощо), 2) характер руху – самостійний та несамостійний, залежний (*йти, їхати і везти, тягти, нести* тощо); 3) напрямок руху (*в їхати, заїхати, з їхати, виїхати, від їхати* тощо).

Лексико-семантичне поле має ієрархічну будову. Воно складається з *лексико-семантичних груп*, які за замістом становлять тісні семантичні єдності. Так, у семантичному полі “рослинний світ” виокремлюють такі лексико-семантичні групи: назви лісових дерев (*дуб, береза, смерека, верба, дубняк*), назви плодкових дерев (*яблуна, груша, вишня, слива, айва*), назва квітів (*троянда, тюльпан, айстра*). Лексико-семантичні групи складається з менших за обсягом мікросистем – синонімічних рядів, антонімічних пар, гіперо-гіпонімів тощо. Напр., в *темпоральному* ЛСП виділяються ЛСГ точних і неточних часових відрізків, а в межах цих ЛСГ виділяються мінімальні семантичні об’єднання: синонімічні ряди (*час, пора; день, доба*), антонімічні пари (*день – ніч, літо – зима, вічність – мить*); гіперон-гіпонімічні (родо-видові) відношення (*тюльпан, гвоздика, гладіолус, ромашка... – квіти; квіти, куці, дерева... – рослини; січень, лютий, березень... – місяці; хвилини, години, дні, місяці, роки... – час*).

Синтагматичні відношення – це лінійні, контекстні зв’язки слова, його сполучуваність. Кожне слово поєднується не з будь-яким іншим словом, а тільки з певними словами. Напр., дієслова *гайнувати* і *розтринькувати* поєднуються тільки з одним словом – *час* і *гроші*, прикметник *безпробудний* – з двома – *сон* і *п’яниця*.

Синтагматичні зв’язки розкриваються в процесі реалізації значень слів саме в конкретних лексичних сполученнях. Між значенням слова та його сполучуваністю існує тісний зв’язок, а саме: значення слова зумовлюється його сполучуваністю, а розширення чи зміна сполучуваності слова (тобто вживання слова в незвичайних контекстах) призводить до зміни його значення.

Асоціативно-дериваційні відношення – це відношення слів по лінії словотворення, смислових асоціацій і фонетичних зближень. Оскільки слово має форму і зміст, це зумовлює двосторонні асоціативні зв’язки:

1) з формально близькими словами. Напр.: *земний, наземний, земневодний* ← “суша” *земля* “грунт” → *земляний, землястий, землекоп*;

2) зі словами з близьким значенням. Прикладом асоціативно-дериваційних зв’язків за змістом є слово *чорнити*, де зв’язок між значеннями “малювати в чорний колір” і “зводити наклеп на когось” суто асоціативний. Пор. Ще: *ремісник* 1) “людина, що займається ремеслом”; 2) “той, хто працює шаблонно, без ініціативи”. Між наведеними значеннями немає спільних елементів значення (сем), а є тільки стійкі асоціації [6, 306].

Дериваційні відношення в лексичній системі поглиблюють, розширюють та доповнюють парадигматичні та синтагматичні відношення, тому їх ще називають *епідегматичними* [5, 16].

Лексико-семантична система української мови істотно відрізняється від інших систем мови, оскільки складається з неоднорідних елементів (лексем, сем, лексико-семантичних полів, лексико-семантичних груп тощо). Вона постійно поповнюється новими одиницями, адже лексика є тією ділянкою, яка пов’язує мову з об’єктивною дійсністю, з суспільством.

ЛІТЕРАТУРА

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод., допов. Та CD) / Уклад. І голов. Ред. В.Т. Бусел. – К.; Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2009. – 1736 с.
2. Лисиченко Л.А. Лексико-семантична система української мови. – Х.: Вид-во Харківського ун-ту, 1997. – 129 с.
3. Общее языкознание. Внутренняя структура языка / Отв. Ред. Б.А. Серебренников. – М.: Наука, 1972. – 563 с.
4. Словник української мови: В 11 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О.О. Потебні / Ред. Кол.: І.К. Білодід (голова). – К.: Наук. Думка, 1970-1980.
5. Фомина М.И. Современный русский язык. Лексикология: Учеб. Для филол. Спец. Вузов. – 3-е изд., испр. И доп. – М.: Высшая школа, 1990. – 415 с.
6. Українська мова: Енциклопедія / Редкол.: Русанівський В.М., Тараненко О.О. (співголови), М.П. Зяблюк та ін. – К.: Українська енциклопедія, 2004. – 833 с.

In the article is characterized lexical and semantic system of the Ukrainian language and relations on which it is based.

Key words: lexical and semantic system, polyceмы, paradigmatic, syntagmatic, epidegmatic relations.